

djela ličnosti Gazi Husrev-bega, ali i vremena u kojem je on živio i djelovao. Ta činjenica igra značajnu ulogu u prevazilaženju bilo kakve vrste jednostranog promatranja bosanske historijske scene 16. stoljeća i ličnosti koje su je predstavljale, te shodno tome i odbacivanju nauci nepotrebne, ali realno postojeće glorifikacije, s jedne, i demonizacije s druge strane. Tome u prilog idu npr. navedene historijske činjenice o značajnim vojnim uspjesima i širenju teritorije Osmanske države prema zapadu sve do rijeke Zrmanje i na sjeverozapadu do Banje Luke za vrijeme *Gazijinog* namjesništva u Bosni, ali, s druge strane, i činjenice o vojnim porazima Gazi Husrev-bega pod Klisom 1522, 1524, 1531. i 1532. godine, pod Zrinom 1540. godine i pod Jajcem 1525. godine, koji je bio i razlogom za njegovu smjenu s položaja bosanskog sandžak-bega. (str. 34).

Da je riječ o knjizi koja je oslobođena spomenutih devijacija u nauci, potvrđuje i primjer vakufa i vakufskih odnosa koji su dati u strogoj historijskoj realnosti. Tako će

se, recimo, današnji stanovnici Sarajeva, ali ne samo oni, koji Gazi Husrev-begov vakuf percipiraju u užem dijelu Bašćaršije iznenaditi činjenicom da je spomenuti vakuf imao posjede, između ostalog, i u Lukavici, Butilama, Ljubini kod Semizovca i Crnoj Rijeci (svi kod Sarajeva). S druge strane, neki drugi će, možda, zastati pred činjenicom da je samo tri decenije nakon smrti *Gazije* iz Istanbula stigao ferman sarajevskom muftiji i kadiji (1573) o stanju u vakufu u kojem se kaže da su "vakufi džamije i imareta umrlog Husrev-bega u Sarajevu do kraja poremećeni." (str. 101).

Knjiga dr. Behije Zlatar vrijedno je djelo koje će osvježiti bosanskohercegovačku osmanistiku, dati doprinos izučavanju bosanskih historijskih ličnosti iz 16. stoljeća, ali i koristiti široj čitalačkoj publici u stjecanju jasnije slike o ličnosti Gazi Husrev-bega, zatim historiji Bosne 16. stoljeća i na koncu o historijskom razdoblju grada Sarajeva koje je, od iste autorice, nazvano *Zlatnim dobom* ■

Sedad Bešlija

Недељко Радосављевић, *Шест портрета православних митрополита 1766-1891*. Београд: Историјски институт, Посебна издања, књ. 57, 2009, 155 стр.

Ideja za rad na pisanju knjige *Šest portreta pravoslavnih mitropolita 1766-1891*, kako autor ističe, podstaknuta je djelom Dimitrija Obolenskog *Šest vizantijskih portreta*, u kojoj su date biografije značajnih ličnosti iz srednjovjekovnog perioda slavenskih naroda na koje su *...процесом христјанизације и културолошким утицајима, пресудно утицали православно хришћанство и*

Византијско царство. Ličnosti koje je prikazao Obolenski utjecale su na krštenje Slavena i učvršćivanje hrišćanstva među njima, ali i na stvaranje njihovog književnog jezika. Na drugoj strani, ličnosti koje su u fokusu interesa Radosavljevića su hronološki udaljene, ali djeluju u jednom izuzetno turbulentnom vremenu punom preokreta, buđenja nacionalnih pokreta, slabljenja moći Osmanskog carstva te uki-

danja Pečke patrijaršije i stvaranja nacionalnih pravoslavnih crkava.

Nakon ukidanja Pečke patrijaršije (1766) i Ohridske arhiepiskopije (1767) pravoslavni Slaveni bili su podređeni Vaseljenskoj patrijaršiji sa sjedištem u Istanbulu. Šest ličnosti čije su biografije date u ovoj knjizi pripadale su strukturi Vaseljenske patrijaršije, a djelovali su na prostorima neposredne osmanske vlasti. Njihovo porijeklo bilo je različito, bilo ih je i Slavena ali i Grka, uglavnom su završavali neku od odgojno-obrazovnih institucija Vaseljenske patrijaršije, te ih je većina prolazila sve duhovne činove. Vaseljenska patrijaršija, čiji su oni bili predstavnici među narodom, vodila je dosta složenu politiku pokušavajući očuvati mir i ustaljeni poredak, koji je podrazumijevao i lojalnost osmanskom sultanu. Takvu politiku slavenski narodi često nisu odobravali optužujući mitropolite za pasivnost i protivljenje oslobodilačkim pokretima. Ako se u obzir uzme i činjenica izraslih antagonizama između domaćeg slavenskog stanovništva i dominirajućeg grčkog sveštenstva u Vaseljenskoj patrijaršiji, dobija se jasnija slika komplikovanosti odnosa u tadašnjim crkvenim prilikama. U takvim uvjetima rad mitropolita nije rezultirao velikim uspjesima kao što je to bilo moguće u srednjem vijeku, ali ipak najveće dostignuće Pravoslavne crkve na ovim prostorima *...било је очување православне вере и бројности њених припадника, све док се Османско царство није повукло са Балкана.*

U ovoj knjizi date su biografije mitropolita sarajevskog (dabrobosanskog) Serafima, mitropolita užičko-valjevskog Joakima, mitropolita beogradskog Leontija Lambrovića, mitropolita užičko-valjevskog Gerasima Domina, mitropolita niškog Viktora Čolakova i mitropolita zvorničkog

Dionisija Ilijevića. Biografije su date hronološkim redoslijedom, počevši od ukidanja Pečke patrijaršije 1766. godine, do odlaska sa čela Zvorničke mitropolije Dionisija II Ilijevića 1891. godine.

Neke od ovih biografija već su objavljive (biografije mitropolita sarajevskog Serafima i beogradskog Leontija Lambrovića), ali ih je autor dopunio novim saznanjima na osnovu novootkrivenih izvora. Neke biografije rađene su, gotovo isključivo, na osnovu izvornog materijala, što im daje dodatnu vrijednost. Svaka biografija čini zasebnu cjelinu i može biti posmatrana odvojeno, ali zajedno daju jednu jasniju sliku cjelokupnih odnosa na ovim prostorima u zadatim vremenskim okvirima. Treba imati u vidu da su spomenute ličnosti nosile titulu mitropolita što ne znači da su se nalazili na čelu autonomnih crkava. Mitropolije kojima su upravljali bile su obične eparhije, koje se u strukturi Vaseljenske patrijaršije ni po čemu nisu izdvajale od ostalih. Praksa Vaseljenske patrijaršije bila je da skoro svi episkopi budu u zvanju mitropolita, dok su eparhije u rangu mitropolija bile podijeljene u više klasa. Njihov položaj se nikako ne može poistovjetiti sa položajem npr. karlovačkih mitropolita, poglavara samostalne Karlovačke mitropolije, koja je imala vlastitu eparhijsku strukturu i sabor arhijereja, ili sa srpskim mitropolitima koji su bili na čelu autonomne Pravoslavne crkve u Kneževini Srbiji. Upravo zbog toga u knjizi se riječ *mitropolija* i *eparhija (episkopija)* koriste naizmjenično kao sinonimi.

Dabrobosanska mitropolija je za vrijeme osmanske vlasti bila jedna od najznačajnijih i najuglednijih eparhija. U trenutku ukidanja Pečke patrijaršije na čelu Dabrobosanske mitropolije nalazio se mitropolit Serafim (str. 15-25). Na osnovu jedne bujurdije od 24. maja 1766. godine sačuvane

u Rilskom manastiru Radosavljević je utvrdio tačan datum dolaska Serafima na mjesto dabrobosanskog mitropolita. Jedan od potpisnika zahtjeva za ukidanje Pečke patrijaršije bio je i dabrobosanski mitropolit Serafim, koji je na čelu ove mitropolije, prema fragmentarnim podacima, ostao deset godina. S obzirom da je bio potpisnik zahtjeva za ukidanje Pečke patrijaršije, kasnija historiografija optuživala ga je kao fanariotskog Grka, iako je sasvim pouzdano utvrđeno da je bio slavenskog porijekla (Bugar), dok je netačna pretpostavka o njegovom srpskom porijeklu. Iz dostupnih izvora vidimo da je mitropolit Serafim svoju dužnost obavljao časno te da nije dolazio u sukob sa ostalim sveštenstvom u svojoj mitropoliji niti sa sarajevskom crkvenom opštinom, koja je bila najmoćnija na cjelokupnom slavenskom prostoru. Sa pozicije dabrobosanskog mitropolita Serafim se, zbog starosti, najvjerovatnije povukao u Manastir Rilju. Umro je 1800. godine, a sahranjen je u Rilskom manastiru.

Nakon ukidanja Pečke patrijaršije prvi užičko-valjevski mitropolit, koga je na to mjesto postavila Vaseljenska patrijaršija, bio je Joakim (str. 27-47). O njegovom životu prije izbora za užičko-valjevskog mitropolita ne zna se mnogo. Iste godine kada je postao užičko-valjevski mitropolit, obnovljena je Zvornička mitropolija, koja je dobila svoga arhijereja, mitropolita Grigorija, porijeklom Grka. Joakim je morao premjestiti sjedište mitropolije nakon što je Valjevo stradalo tokom habsburško-osmanskog rata (1788-1791). Novo sjedište mitropolije nalazilo se u Šapcu. Posljednji put u izvorima je potvrđen kao užičko-valjevski mitropolit 6. (17) juna 1793. Već 21. januara (1. februar) 1794. godine rukopoloženje vrši novi mitropolit, što znači da u tom međuperiodu treba tražiti vrijeme

smrti mitropolita Joakima.

Mitropolit Leontije Lambrović (str. 47-65) bio je prvo beogradski mitropolit, a zatim *mitropolit cele Srbije*. S obzirom da je djelovao u dosta burnim vremenima izbijanja Prvog srpskog ustanka, njegova biografija kod dosadašnjih historiografa prepuna je suprotnosti i nedorečenosti, a ličnost Leontija Lambrovića predstavljena je, uglavnom, negativno. U vrijeme ustanka (1804-1813) mitropolit se aktivno angažovao u zbivanjima od značaja za politiku. Takvo postupanje često je tumačeno jednostrano, kao samoinicijativno djelovanje, što ne odgovara stvarnom stanju kakvo nude izvori. U okviru širih nastojanja Vaseljenske patrijaršije za postizanje mira u pregovore je bio uključen i mitropolit Leontije. Takve aktivnosti dovest će do sukoba mitropolita i ustaničkih vođa koji će se završiti emigracijom mitropolita Leontija u Rusiju 1809. godine. Drugi povratak iz emigracije Leontije će dočekati tek 1811. godine. Nakon sloma ustanka, kao i većina ustaničkih vođa, mitropolit Leontije se sklonio u Habsburšku monarhiju, a na njegovo mjesto imenovan je novi mitropolit. Umro je 1822. godine u Kišnjevu.

Nakon ubistva Melentija Nikšića, po nalogu Miloša Obrenovića, na mjesto mitropolita Užičko-valjevske mitropolije dolazi Gerasim Domin (str. 65-87), krajem 1816. godine ili početkom 1817. Gerasim Domin se nastanio u Šapcu, gdje je vlašičanski konak premjestio spominjani mitropolit Joakim. U nekoliko navrata dolazio je u sukob sa Milošem (1818. te 1823). Poslije 1823. godine mitropolit Gerasim je u potpunosti uredio svoje odnose sa knezom Milošem, čiju je bezrezervnu podršku uživao. Osnivanjem Kneževine Srbije 1830. godine predviđeno je i stvaranje autonomne srpske crkve, a do tada je trebalo ostati posto-

jeće administrativno uređenje. Knez Miloš je računao na pomoć mitropolita Gerasima tokom budućeg uređenja crkvenih prilika, ali je Gerasim to odbio jer je već od Vaseljenske patrijaršije bio raspoređen na novu dužnost. Umro je u Istanbulu 1836. godine.

Niški mitropolit Viktor Čolakov (str. 87-105) porijeklom je bio Slaven (Bugar), a obrazovao se na Svetoj Gori u duhu vaseljenskog pravoslavlja. U zrelim godinama postao je niški mitropolit Bugarske egzarhije. Šizmu između Vaseljenske patrijaršije i Bugarske egzarhije, do koje je došlo 1872. godine, nije odobravao. Nakon proširenja Srbije na jug i pripajanja Niša taj prostor ušao je u sastav Srpske mitropolije, kojoj je Vaseljenska patrijaršija dodijelila autokefalnost u okviru novih državnih granica 1879. godine. Tako je i mitropolit Viktor Čolakov ostvario povratak u kanonski poredak ostavši na čelu Niške mitropolije, a istovremeno, postao je po funkciji član Sabora arhijereja Srpske mitropolije. Kao niški episkop, podržao je mitropolita Srpske mitropolije Mihaila u odbrani crkvene autonomije od pokušaja državnih struktura da je stave pod svoju kontrolu. Zbog toga je 1883. godine uklonjen sa čela Niške eparhije. Umro je u Beogradu 1888. godine, a sahranjen je u Crkvi svetog Marka.

Dionisije II Ilijev(ić) (str. 87-105) porijeklom je bio Slaven, a na mjesto zvorničkog mitropolita dolazi poslije smrti mitropolita Dionisija I 1866. godine. Nakon smrti sarajevskog mitropolita Ignjatija II 1868. godine Vaseljenska patrijaršija odlučila se na upražnjeno mjesto imenovati Dionisija Ilijevića. Ubrzo je došao u sukob sa sarajevskom crkvenom opštinom, koja je tražila njegovu smjenu. O složenosti uzroka sukoba govori i činjenica da su vjernici iz Zvorničke mitropolije tražili njegov povratak, što će se i desiti 1872. godine. U vrijeme

ustanka 1875. godine kao i sarajevski mitropolit Antim proklamacijom je pozivao narod da sačuvaju mir i ne podliježu anti-državnoj propagandi. Nakon okupacije Bosne i Hercegovine od strane Austro-Ugarske 1878. godine i crkvena uprava se našla u svojevrsnom provizoriju. Bilo je nekoliko prijedloga kako da se riješi novonastala situacija, a na kraju je Vaseljenska patrijaršija zaključila Konkordat sa Austro-Ugarskom 28. marta 1880. godine, po kome je država preuzela pravo imenovanja episkopa. U novim okvirima svoje djelovanje nastavio je i mitropolit Dionisije Ilijević. Iako nije ulazio u konfrontaciju sa državnim vlastima, ove ga nisu smatrale čovjekom od povjerenja. Sa pozicije zvorničkog mitropolita uklonjen je 1891. godine.

Period od ukidanja Pečke patrijaršije 1766. i Ohridske arhiepiskopije 1767. pa do Berlinskog kongresa 1878. izuzetno je značajan u novijoj historiji pravoslavne crkve na Balkanu. U ovom periodu Vaseljenska patrijaršija objedinila je duhovnu vlast nad svim pravoslavicima u Osmanskom carstvu i tako će ostati sve do druge polovine 19. stoljeća kada se javlja niz nacionalnih pokreta balkanskih naroda. Promjene političkih prilika odražavale su se i na promjene u administrativnoj podjeli pravoslavne crkve gdje je Vaseljenska patrijaršija bila sklona kompromisima nadajući se očuvanju duhovnog jedinstva. Pored crkvenih poslova, koji su im bili primarni, svi mitropoliti imali su i svjetovnu dimenziju djelovanja. U odnosu na ranija vremena nisu se upuštali u avanturističke poduhvate usmjerene protiv države, više nastojeći očuvati mir i živote vjernika. No, to ne znači da su ostali sasvim izvan niza burnih političkih događaja. Za svih šest ličnosti karakteristično je da su saznanja o njima u balkanskim historijografijama *...недовольна и несразмерна*

значају њихове делатности, па је намера писања њихових биографија била како да се њихов живот боље осветли, тако и да се неки од присутних стереотипа коначно разреше. U ovom pogledu djelo Nedeljka Radosavljevića značajan je doprinos poznavanju crkvenih, ali i svih drugih prilika. Pisano na osnovu primarnih historijskih izvora i referentne literature, knjiga predstavlja korak naprijed u dosadašnjoj historiografiji koja je razmatrala ova pitanja. Jednostavan i zanimljiv stil, kritički pristup, te korišteni naučni aparat daju mu dodatnu vrijednost. Pored sve vrijednosti djela ne možemo a da ne istaknemo nekoliko primjedbi. Kada, usputno, razmatra pitanje islamizacije hrišćana pod osmanskom vlašću, autor ne pravi iskorak u objašnjavanju tog procesa. Iako to i nije bila primarna tema, to ne opravdava prihvatanje postavki koje su, u dobrom dijelu historiografije, prevaziđene. Tako Radosavljević osnovni uzrok islamizacije u ovom periodu vidi u zakonskoj diskriminaciji hrišćanskog stanovništva, ograničavanju vjerskih sloboda te bezakonju osmanskih

lokalnih vlasti. Ista primjedba se odnosi i na pitanje općeg položaja hrišćanskog stanovništva u okviru Osmanskog carstva. U ovom smislu primjedba se može staviti i na upotrebu pridjeva *srpski* u datom vremenskom periodu, a koji će na određenim prostorima, prije svega u Bosni i Hercegovini, kod pravoslavaca postati prihvaćen znatno kasnije. Iako se autor nije bavio razmatranjem širih tokova i historijskih kretanja, dajući nam iscrpne biografije, ovo djelo doprinosi boljem sagledavanju uvijek aktuelnih tema kao što su odnosi pravoslavne crkve i Osmanskog carstva, pravoslavne crkve i nacionalnih država u formiranju, pravoslavne crkve i drugih vjerskih zajednica na Balkanu ili, pak, odnos između pravoslavne crkve i samih vjernika. U tom smislu, djelo Nedeljka Radosavljevića *Шест портрета православних митрополита 1766-1891* vrijedno je pažnje ne samo struke nego i šire čitalačke publike ■

Nedžad Novalić

Robin Okey, *Taming Balkan Nationalism: The Habsburg "Civilizing Mission" in Bosnia, 1878 – 1914*; Oxford University Press, Oxford, 2007, 346 str.

Politička svijest druge polovine 19. stoljeća bila je na takvom razvojnom nivou da su jednoj od velikih sila tog vremena Austro-Ugarskoj već bili potrebni valjani razlozi za tako krupan diplomatski korak kao što je okupacija Bosne i Hercegovine. Ministar vanjskih poslova Andrassy u svojim prijepiskama sa predstavnicima ostalih sila silno se trudio da istakne niz strateških,

socijalnih i vojnih razloga, dok jedan od vođa hrvatskog narodnog preporoda Miho Klaić ističe da je civilizirajuća misija Monarhije i jedini valjan razlog za tu akciju. Upravo ovom "civilizirajućom misijom" Austro-Ugarske monarhije, te svim problemima na koje je naišla u Bosni bavi se autor ove knjige. Robin Okey je britanski historičar, danas u mirovini i honorarni profesor